

CONTRIBUȚII PRIVIND POLITICA INTERNĂ A ÎMPĂRATULUI LEON AL III-LEA (717-741)

Acest articol își propune să discute măsurile normative luate de primii împărați iconoclaști în domeniul vieții agricole. Izvorul principal al acestei cercetări îl constituie Codul agrar, sau în limba greacă Νόμος γεωργικός, care a fost publicat cu traducere în limba engleză de Walter Ashburner în 1910-1912. Perioada este remarcabilă prin succesul împăraților bizantini care au reușit, și datorită măsurilor din domeniul vieții agrare, să salveze imperiul de pericolul unui colaps în fața cuceririi arabe. Succesul lor s-a bazat în mare măsură pe crearea acelei clase de țărani proprietari ai unui lot de pământ.

La începutul domniei împăratului Leon al III-lea (717-741) flotele arabe străbăteau mările bizantine devastând litoralul bizantin și insulele din apropierea acestuia, prădând orașele odată prospere, împiedicând activitățile comerciale și provocând depopularea regiunilor maritime. Corăbiile arabe transportau armata musulmană acolo unde era nevoie, chiar până în fața zidurilor Constantinopolului. Partea occidentală a Imperiului bizantin, adică Peninsula Balcanică, prezenta o imagine dezolantă, la a cărei decădere contribuiseră incursiunile slavilor și agresiunea bulgarilor, care între anii 679-680 au reușit să-și creeze un stat la Dunărea de Jos¹. Campaniile balcanice ale armatei bizantine erau copleșite de flota slavă a cărei prezență se făcea simțită până în sudul Peloponezului. Infiltrarea slavilor a bulversat condițiile de viață și caracterul etnic al acestor regiuni bizantine, iar pentru o vreme partea balcanică a imperiului a fost adusă în situația de a nu putea participa la efortul de stăvilire a înaintării arabe în Orient.

În aceste condiții devenea tot mai evident că salvarea Imperiului bizantin depindea de întărirea social-economică a provinciilor din partea orientală, adică de Asia Mică. În momentul ascensiunii lui Leon al III-lea înaintarea arabă fusese oprită în fața lanțului Munților Taurus, în fața Ciliciei. Începând cu a doua jumătate a secolului al VII-lea Asia Mică, fiind o provincie limitrofă califatului arab, a fost expusă direct asalturilor arabe. Ea a fost numită de sursele orientale ale epocii *țara romanilor*, denumire care a fost preluată și de către sursele bizantine pentru a desemna nu imperiul în ansamblu ci numai provinciile orientale expuse atacurilor arabe². Pentru politica bizantină era important să se păstreze Asia Mică cu orice preț. Această provincie era vitală pentru imperiu prin poziția sa geografică, prin ponderea militară asigurată de numărul mare de recruți pe care îl putea furniza și prin aportul economic datorat rezervelor sale agricole și miniere considerabile, a căror exploatare comercială și industrială era susținută de rețelele de drumuri existente³. Nu este întâmplător că în Asia Mică s-au făcut colonizări masive. Un număr mare de cultivatori străini, în cea mai mare parte slavi, au fost instalați ca stratioți sau țărani liberi în themele bizantine din Balcani și în special în Asia Mică⁴. Stratiotul sau soldatul themei transmitea fiului său mai mare obligațiile serviciului militar însoțit de bunul militar, un lot de pământ, condiționat de obligativitatea serviciului; ceilalți descendenți constituiau un excedent de țărani liberi cărora abundența pământurilor necultivate le procura o categorie largă de activități.

Împăratul Iustinian al II-lea (685-695, 705-711) a hotărât așezarea a 30000 de oameni pe teritoriul părăsit de arabi în provincia Bitinia, în thema Opsikion⁵. Mardaiții au fost înrolați în unitățile maritime din Pamphilia, la Attalia, iar cu populație adusă din insula Cipru a fost colonizată regiunea Cyzic din M. Marmara⁶. Populație armeană a fost colonizată în Capadocia și pe litoralul egeean în Propontida⁷. La sfârșitul sec. al VII-lea toate aceste măsuri au contribuit la constituirea unei categorii largi de țărani liberi, în contrast cu secolele trecute când această categorie nu reprezenta decât un procent restrâns, în timp ce ponderea aparținea mării proprietăți funciare și țăranimii dependente.

¹ G. Ostrogorskij, *Histoire de l'empire byzantin*, Paris, 1956, p. 156-158.

² *The Cambridge Medieval History*, London, 1927, vol. IV, p. 806 sq.

³ Numele multor corpuri de armată din epocă denotă originea orientală a componentilor acestora. Vezi N. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, Paris, Bruxelles, Amsterdam, 1959, vol. I, p. 56.

⁴ A. A. Vasiliev, *Histoire de l'etat byzantin*, Paris, 1932, vol. I, p. 331-333.

⁵ Vezi Ostrogorskij, G., *op.cit.*, p.162.

⁶ A. Maricq, *Notes sur les Slaves dans la Peloponeze et en Bityne*, în *Byzantion*, Bruxelles, 1952, vol. XXII, p. 350 sq.

⁷ H. Ahrweiler, *Etudes sur les structures administratives et sociaux de Byzance*, Londra, 1971, p. 18.

În perioadele anterioare statul, prin organizarea bisericii oficiale și a regimului themelor, instalat pentru prima dată în Asia Mică, urmărea mai ales să controleze viața acestei provincii înăbușind manifestările care tindeau să se sustragă cadrelor și tradiției imperiului, iar mai puțin rezolvarea problemelor sociale. Prin mișcarea iconoclastă, declanșată în timpul invaziei arabe în Asia Mică, se încerca elaborarea unor reforme capabile să confere o bază solidă în acord cu tradițiile și aspirațiile elementului autohton de a cărui fidelitate și atașament era condiționată în acel moment soarta Imperiului Bizantin. Măsurile politice, militare și economice permiteau totodată împăraților să asigure securitatea teritoriului pentru că populația autohtonă era susceptibilă de complicitate cu inamicul⁸. *Perioada Eclogăi*, cum a fost numită perioada primilor împărați iconoclaști, a permis situarea maselor rurale într-o poziție deosebită în societatea bizantină⁹.

Acesta trebuie să fi fost și scopul lui *Nomos Georgikos*, un cod agrar legiferat după anul 740 ca rezultat al activității legislative a împăraților iconoclaști Leon al III-lea (717-741) și a fiului său Constantin al V-lea (741-775)¹⁰. Codul agrar sau legea agrară este o compilație după norme legislative mai vechi și prevederi cutumiare ale unor populații din Asia Mică în special. El poate fi considerat incomplet dacă ne referim la faptul că normele sale nu tratează toate categoriile de lucrători agricoli, relațiile dintre aceste categorii sau cu proprietarii domaniali, ori raporturile dintre stat și supușii săi. Drept urmare acest cod rural este destinat unei anume categorii de lucrători agricoli – țărani, mici proprietari de pământuri.

Codul rural este compus din 85 de articole care pot fi împărțite în două categorii: partea de drept civil și partea de poliție rurală. Articolele referitoare la partea de drept civil (cele cu numerele de la 1-21, 31, 32, 78, 79, 81-84), au scopul de a reglementa relațiile dintre țărani cultivatori ai unui lot de pământ pe care îl dețineau în proprietate și care erau membrii aceluiași sat sau district intitulat *χωρία*. Aceste norme legislative sunt inspirate din evoluția socială a imperiului stabilirea lor fiind ocazionată de colonizarea care s-au făcut în interiorul imperiului la sfârșitul sec. al VII-lea și începutul sec. al VIII-lea, și conțin în parte cutumele aduse de coloniști din ținuturile din care proveneau.

Satul despre care este vorba în Codul agrar era o unitate fiscală în cadrul căreia fiecare țăran în parte și toți împreună erau responsabili pentru plata taxelor. Autoritatea țăranului asupra lotului era în parte limitată de faptul că nu avea posibilitatea de a-l vinde unui străin, adică unui țăran din alt sat. Deținerea pământului aducea cu sine obligația plătirii impozitului aferent iar țăranul trebuia să caute și să găsească o modalitate de a o face. Dacă devenea prea sărac și nu avea posibilitatea de a-l lucra singur, adică nu avea echipamentul necesar, putea să-l închirieze printr-un contract de arendare unei persoane despre care codul lasă să se înțeleagă că putea aparține păturii de țărani proprietari de pământ sau putea fi neproprietar¹¹. Arendarea se făcea pe o anumită perioadă, în cazul menționat până la trei ani, iar arendașul avea obligația să îndeplinească toate muncile necesare¹². În caz contrar el nu primea decât jumătate din roadele obținute de pe acel lot. Important pentru legiuitor este faptul că de pe acest lot, care altfel ar fi rămas neproductiv, agenții fiscali obțineau taxe iar proprietarul, căruia îi revenea o parte din produse (1/10), obținea un bun care nu-i era impozitat.

O altă posibilitate deschisă unui țăran sărăcit era aceea de a lucra pământul în parte, împreună cu un alt țăran, vecin al lui, mai înstărit. Era considerată drept împărțire asocierea dintre pământul unuia și echipamentul altuia. Acest gen de înțelegeri asigurau și o formă de mobilitate a posesiunilor funciare în interiorul comunității sătești¹³. Înțelegerea se făcea pentru efectuarea unei lucrări agricole, arat, semănat, lucratul viei, etc., niciodată depășind durata unui sezon. Atunci când înțelegerea era respectată cele două

⁸ A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, Bruxelles, 1935, vol. II, p. 419.

⁹ P. Lemerle, *Esquisse pour une histoire agraire de Byzance*, în *Revue Historique*, Paris, 1958, tom CCIX, nr. 1, p. 65.

¹⁰ Pentru dezbaterile istoriografice privind originea codului vezi A. A. Vasiliev, *Histoire de l'etat byzantin*, Paris, 1932, vol. I, p. 324-328.

¹¹ W. Ashburner, *The Farmer's Law*, în *The Journal of Hellenic Studies*, London, 1912, vol. XXXII, p. 88. Art. 16: "If a farmer takes over the farming of a vineyard or piece of land and agrees with the owner and takes earnest-money and starts and then draws back and gives it up, let him give the just value of the field and let the owner have the field".

¹² *Ibidem*, Art. 17: "If a farmer enters and works another farmer's woodland, for three years he shall take its profits for himself and then give the land back again to its owner".

¹³ E. Patlagean, *Pauvreté économique et pauvreté sociale à Byzance*, Mouton, Paris, La Haye, 1977, p. 254.

părți își împărțeau roadele¹⁴. În caz contrar cel care a luat în parte și a promis să efectueze lucrarea nu primea nimic din recoltă¹⁵.

În cazul în care țăranul ruinat fugea abandonându-și pământul, obligațiile plătirii impozitului către fisc cădeau în sarcina celorlalți membri ai satului și vecinilor, care trebuiau să muncească și pământul țăranului fugar. Impozitul era transferat asupra comunității și drept recompensă cei care lucrau pământul beneficiau de recolta obținută. Dacă țăranul fugit se întoarcea, el nu avea dreptul să pretindă ceva din recoltă¹⁶. Dreptul cultivării viei sau lotului țăranului sărăcit și fugit nu este decât consecința impozitului pentru cei asupra cărora a fost transferat. Pentru cazul în care persoana care primește pământ pentru a-l lucra în parte de la un proprietar și apoi refuză să lucreze, el va fi pedepsit de către agenții fiscali cu plătitura dublului recoltei estimate pe lotul respectiv.

Abandonarea pământului nu era întotdeauna un semn al sărăcirii. Codul agrar rezolvă și situația în care un țăran își abandonează pământul dar continuă să-și plătească impozitul departe fiind. Pământul rămâne neproductiv dar nimeni nu are dreptul să intre și să-l lucreze, în caz contrar va fi amendat¹⁷. În concepția statului același pământ deși neproductiv nu este neroditor pentru că de pe el se primește impozitul aferent. Principiul de bază este acela că doar impozitul este cel care hotărăște soarta pământului. Pământul poate fi transferat altei persoane pentru a fi lucrat numai atunci când este transferat și impozitul.

Un argument în favoarea acestei interpretări este și atitudinea conciliantă a Codului atunci când este vorba de fugari. Țăranii sărăciți își abandonează pământul plecând nu prea departe însă în cele mai multe cazuri ei se întorc și continuă să lucreze lotul respectiv. Legea nu este prea aspră pentru că ei nu își pierd dreptul de proprietate asupra pământului abandonat. Dacă ar fi fost îndepărtați de pe aceste pământuri exista riscul ca ele să rămână în paragină, neproductive și fără posibilitatea impozitării. Legea este conciliantă și în cazul în care o unealtă agricolă este furată pentru a fi folosită iar după aceea fapta este recunoscută¹⁸. Țăranul care a furat este lăsat să-și termine munca cu ajutorul acelei unelte și în schimb este obligat la plata închirierii acesteia pentru fiecare zi.

Ceva asemănător se întâmpla dacă un țăran construia sau planta pe pământul altui țăran. Cel care intra pe pământul altuia nu era pedepsit ci, dimpotrivă, putea să păstreze ceea ce a construit sau plantat împreună cu pământul pe care l-a ocupat cu condiția de a oferi în schimb proprietarului alt teren de aceeași mărime și valoare¹⁹. Această normă încurajează uzurpările și este contrară regulilor juridice care prevăd ca *superficies solo cedit* sau *quid solo inedicatur, solo cedit*, partea de deasupra pământului cedează la ceea ce este dedesubt. Potrivit vechilor principii juridice acela care construiește sau plantează pe pământul aparținând altcuiva este expulzat, pierde tot ceea ce a realizat pe pământul respectiv și nu primește nici o despăgubire pentru strădaniile sale. Pământul ocupat ilegal este unul abandonat de către proprietar, este neproductiv, iar statul nu poate încasa impozitul. Prin intervenția unui străin de pământul respectiv, acel teren devine impozabil pentru că statul va transfera impozitul și asupra celui care îl lucrează. De cele mai multe ori țăranul plecat revine și Codul menționează această posibilitate și prevede compensarea pământului pierdut cu un alt teren. Suprafața proprietății țăranului plecat și apoi reîntors rămâne astfel neschimbată. Inițial, proprietatea aceluia țăran se divide și statul are posibilitatea de a încasa de două ori

¹⁴ *Ibidem*, Art. 11: "If a man takes land from an indigent farmer and agrees to plough only and to divide, let it prevail according to their agreement".

¹⁵ *Ibidem*, Art. 13: "If a farmer takes land to sow on a half-share, and when the season requires it does not plough but throws the seed on the surface, let him receive nothing from the produce because he played false and mocked the land-owner".

¹⁶ *Ibidem*, p. 89, Art. 18: "If a farmer who is too poor to work his own vineyard takes flight and goes abroad, let those from whom claims are made by public treasury gather in the grapes, and the farmer if he returns shall not be entitled to mulct them in the wine".

¹⁷ *Ibidem*, Art. 19: "If a farmer who runs away from his own field pays every year the extraordinary taxes of the public treasury, let those who gather in the grapes and occupy the field be mulcted twofold".

¹⁸ *Ibidem*, Art. 22: "If a farmer at digging-time steals a spade or a hoe, and is after-wards recognized, let him pay its daily hire twelve folles: the same rule applies to him who steals a pruning-knife at pruning-time, or a scythe at reaping-time, or an axe at wood-cutting time."

¹⁹ *Ibidem*, Art. 21: "If a farmer builds a house or plants a vineyard in another's field or plot and after a time there come the owners of the plot, they are not entitled to pull down the house or root up the vines, but they may take an equivalent in land. If the man who built or planted on the field that was not his own stoutly refuses to give an equivalent, the owner of the plot is entitled to pull up the vines and pull down the house".

impozitul: odată de la cel ce a ocupat un teren presupus abandonat și încă odată de la vechiul proprietar care s-a întors la terenul său. În urma acestei abordări juridice flexibile dar pragmatice nici o parte nu rămâne în pierdere. Țăranul care era proprietarul pământului în cauză nu pierdea nimic pentru că el fie primește un alt teren fie păstrează lotul ocupat împreună cu construcția sau plantația respectivă, iar statul beneficiază de o nouă sursă de impozitare.

Partea de poliție rurală cuprinde cea mai mare parte a culegerii și se referă la delictele legate de munca câmpului, construcțiile țăranilor, uneltele de lucru ale acestora, de responsabilitățile păstorilor de turme, de pagubele cauzate de animale sau animalelor, etc. Această parte se bazează pe normele legislative ale împăratului Iustinian (527-565) dar și pe materiale mai timpurii cum ar fi Codul Teodosian²⁰.

Judecata rurală pe care o folosește această culegere trebuia să rezolve cazuri concrete, să ofere răspunsuri la probleme precise legate de pământ.

Putem afirma că cea mai mare parte a sentințelor Codului Rural sunt redactate pentru procinciile orientale ale imperiului și utilizarea acestei culegeri se limitează în această epocă la această regiune. În secolele următoare Codul rural a cunoscut o largă utilizare în toate provinciile.

Ilustrative pentru politica internă a împăraților iconoclaști sunt chiar cuvintele cu care se deschide Ecloga: „Cu Dumnezeu pentru săraci și oprimați și pentru apărarea patriei”²¹. Fondul politicii iconoclaste era acela de a crea o solidaritate națională pe baza căreia imperiul să poată riposta împotriva incursiunilor slavilor și a atacurilor arabilor. Renunțând la tradițiile politice greco-romane și la universalismul bizantin, împărații iconoclaști au încercat să reconcilieze Constantinopolul, ca simbol al statului, cu populațiile rurale din Asia Mică, influențate de practici religioase aniconice. Pentru a crea această solidaritate națională statul bizantin trebuia să susțină interesele propriilor săi apărători²². În acest sens împărații iconoclaști au declanșat o mișcare reformatoare cuprinzând reforme politice, militare și sociale. Un exemplu în acest sens îl reprezintă *Nomos georgikos* care a reglementat într-o manieră diferită față de normele juridice anterioare o serie de activități privitoare la proprietatea țăranilor liberi. Se constată un suflu nou, mai pragmatic și mai flexibil, cu privire la proprietate. Statul nu mai este interesat în aplicarea unor vechi principii juridice care guvernaseră relațiile agrare, ci oferă un cadru juridic mai flexibil în care proprietatea țărănească era protejată. Pragmatismul noii abordări rezidă în atenția acordată proprietății țărănești ca unitate impozabilă, principala sursă de venituri pentru stat.

CORNELIA POPA-GORJANU

CONTRIBUTIONS REGARDING THE INNER POLICY OF THE EMPEROR LEO III (717-741)

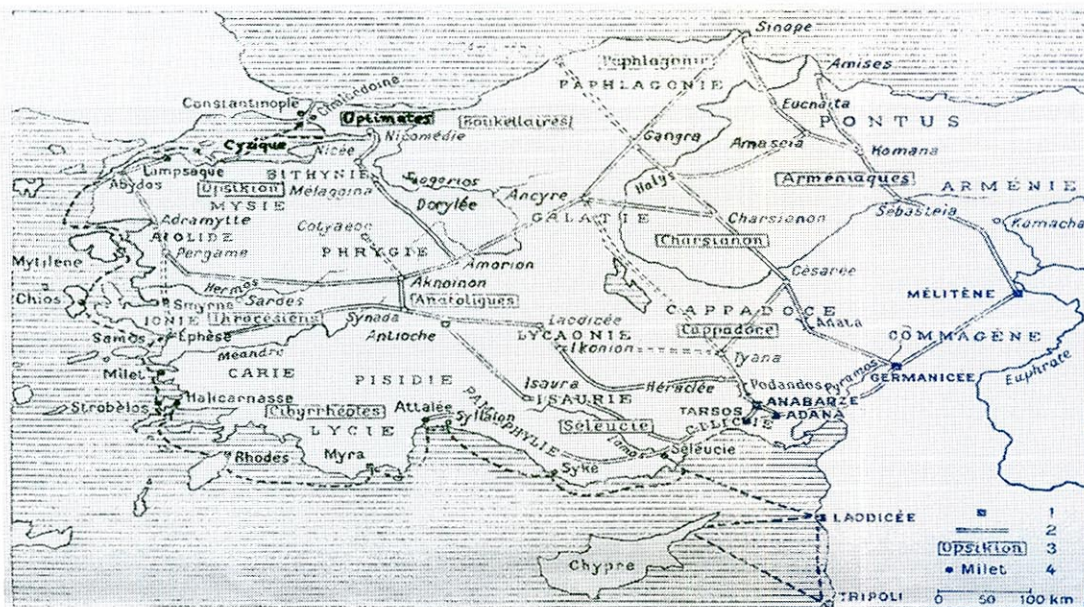
SUMMARY

This article discusses the normative measures in the domain of agrarian life taken by the Byzantine emperors during the first half of the eighth century. The main source for this analysis is the *Nóμος γεργικός* (the Farmer's Law). At the beginning of his reign, the emperor Leo III was confronted with a real threat of a collapse of his empire under the energetic attacks of the Arabs and of the Slavs and Bulgarians. The iconoclast emperors designed a policy that was intended to reform the military, economic, and social organization. The attention given to the low strata of society, namely to the farmers was proportionate to the importance of the stratiotes, that is the soldier-farmers, who were indispensable for the defense system. The stratiotes were owners of a plot for which they owed military service and paid taxes to the fisc. The plot was inheritable by the cadet sons, in case that the son would retain the profession of their father. This category of free farmers was considerably increased by the massive colonization of peasants of foreign origin in the themes from Balkans and Asia Minor.

²⁰ *Ibidem*, p. 77.

²¹ C. A. Spulber, *Ecloga des Isauriens*, Cernăuți, 1929, p. 7.

²² H. Ahrweiler, *L'idéologie politique de l'Empire byzantin*, Paris, 1975, p. 26-27.

LES INVASIONS ARABES EN ASIE MINEURE (VII-IXe SIÈCLES)

1- Points de départ des arabes - 2 Routes des invasions - 3 Thèmes byzantins - 4 Villes attaquées par mer.

Invaziile arabe în Asia Mică în sec. VII-IX. (după Héléne Ahrweiler)